

A bibliográfiai hivatkozások, a cikk-kivonatok (analízisek), a szerzői összefoglalások és szabványosításuk

TAKÁCS MENYHÉRT

A civilizáció terjedésével egyenes arányban, de hatványozott mértékben növekszik az irodalmi termelés. Ha összehasonlítjuk a középkor íróinak számát azokéval, akik ma publikálnak, és a kódexmásolók termelékenységét a mai nyomdák és egyéb sokszorosító üzemek produkciójával, fogalmunk lehet e növekedésről. A megnövekedett termelés áttekintését már a szakosodás sem igen teszi lehetővé. Kiszámították, hogy a tudománysszakok legnagyobb részének irodalma ma már olyan méretű, hogy csak egy töredékét tudná átfutni még az is, aki napjának minden percét rohamtempójú olvasással töltené. Szerencse még, hogy a sok írásban sok az ismétlődés, és általában nem olyan igen nagy azoknak a könyveknek és cikkeknek a száma, amelyeket minden szakembernek ismernie kell, amelyek közelebb visznek egy-egy kérdés megoldásához. Ezek megtalálásában segít a bibliográfiai és dokumentációs munka. Funkciója tehát abban áll, hogy elősegíti az irodalom áttekintését. Az áttekintésnek azonban más és más céljai lehetnek, és ennek megfelelően másoknak kell lenniök az alkalmazott eszközöknek vagy az eszközök alkalmazásmódjának is. Ilyen cél: 1. irodalom keresése egy bizonyos témához, 2. tájékozódás valamely szakma irodalmában.

1. *Egy bizonyos témához felhasználható irodalom keresésében* a bibliográfiát és dokumentációt rendszerint olyasféle módszerrel alkalmazzuk, mint a disiunctív szillogizmus gondolatmenete. Ez felső tételében felsorolja a vagylagos tagokat, alsó tételében tagadja a nem helytállóakat végül, a zárótételben állítja a helytállót. Ugyanígy, ha valamely tudományos probléma megoldásával foglalkozunk, először is áttekintést kell nyernünk a vizsgált kérdésnek lehetőleg teljes irodalmáról. Ezt követőleg ki kell rostálnunk azokat a műveket, amelyek feltehetően nem visznek közelebb feladatunk megoldásához. Ezután következik a kiválasztott munka tanulmányozása, és ebből is kiemelése (esetleg idézése) annak a résznek, ami gondolatmenetünk szempontjából a legfontosabb.

Ha jól szemügyre vesszük ezt az egész munkafolyamatot, találunk benne kétfázisú és kétféle minőségű bibliográfiai hivatkozást, valamint kétfázisú és ugyancsak kétféle minőségű tartalmi kivonat- (analízis), illetve összefoglalás-alkalmazást. Az első fázisú és fajtájú bibliográfiai hivatkozásra akkor van szükség, amikor áttekintést igyekszünk szerezni a vizsgált kérdés teljes irodalmáról. Ennek a bibliográfiai hivatkozásnak célja tehát a teljes anyag szemlére bocsátása. A teljes anyagé — éppen ezért a hivatkozás korlátozott terjedelmű kell hogy legyen. Ezt az anyagot azonban szemlére kell bocsátani — éppen ezért nem érhetl-

jük be a szoros identifikáláshoz szükséges adatokkal. Adatközléséből meg kell tudnunk állapítani nemcsak azt, hogy a hivatkozott írásmű témánkba vágó kérdést tárgyal-e, hanem azt is, hogy témánk és elgondolásunk szempontjából milyen jelentőségű.

A másik fajtájú bibliográfiai hivatkozásra az egész munkafolyamat utolsó fázisában van szükség. Arról a hivatkozásról van itt szó, amellyel a könyv vagy cikk szerzője él, amikor valamely, a munkájában felhasznált, adatnak a forrását kívánja közölni. Ennek a hivatkozásnak nem kell semmiféle közelebbi tájékoztatást nyújtani a felhasznált forrásról, mert hiszen, amit róla a hivatkozó mondani kíván, azt a szövegben magában közli. Ezért ehhez a hivatkozáshoz elégséges azoknak a minimális adatoknak megadása, amelyek a hivatkozott könyv vagy cikk megfelelő helyének megtalálásához szükségesek.

A cikk-kivonatok (analízisek), illetve szerzői összefoglalások is tulajdonképpen két fázisban és kétféle fajtában kerülnek itt alkalmazásra. Az első fázis az, amikor a kutató, a teljes irodalmi anyag áttekintése után, elkezdji selejtezni azokat a munkákat, amelyekkel nem kíván közelebről foglalkozni. Ebben a fázisban olyan természetű kivonatokra vagy összefoglalásokra van szükség, amelyek pontos tájékoztatást adnak a munka tartalmáról. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy *csak* a tartalmáról, a munka saját formája elhanyagolható, sőt — amint azt még látni fogjuk — elhanyagolandó. A tartalmi mozzanatok fontosságát viszont azért hangsúlyozzuk, mert ezeknek a kivonatoknak és összefoglalásoknak az a célja, hogy kirostálhassuk azokat a munkákat, amelyekre nincs szükségünk, amelyeket nem olvasunk el, ezt pedig csak a tartalmi adatok lehető alapos ismeretében tehetjük meg.

Egészen más a feladata azoknak a kivonatoknak (analíziseknek), illetve összefoglalásoknak, amelyekre a második fázisban van szükségünk. Ez a második fázis akkor következik be, amikor már kiselejteztük a fölösleges anyagot és kiválasztottuk azokat a munkákat, amelyekkel behatóbban kívánunk foglalkozni. Itt a kivonat, illetve összefoglalás feladata nem az, hogy a munka mellőzését indokolja, hanem az, hogy olvasását megkönnyítse. Ebben a fázisban rendszerint már többé-kevésbé tájékozottak vagyunk a munka tartalma felől, tudjuk, hogy mik a legjelentősebb, számunkra legfontosabb megállapításai, csak azt kell megtudnunk, hogy hol vannak azok a megállapítások. Röviden: tájékozódni kell tudnunk a munkában, ehhez pedig okvetlenül szükséges szerkezetének, felépítésének, azaz formai mozzanatainak ismerete is. Mivel a tartalom forma nélkül (illetve más, egyszerűbb formában) közölhető, de a forma tartalom nélkül aligha, természetes, hogy ez, a második fázisban szükséges, más fajtájú kivonat, illetve összefoglalás terjedelmesebb, mint az első.

2. *Amikor tájékozódni akarunk valamely szakma irodalmában*, tudni kívánjuk, nem merült-e fel valami új probléma, nem jelent-e meg olyan írásmű, amelyet a szakembernek ismernie kell — tulajdonképpen nem keresünk olvasnivalót. Itt az optimum ha magából a bibliográfiai vagy dokumentációs munkából megtudjuk mindazt, amire szükségünk van úgy, hogy az ott tárgyalt könyveket vagy cikkeket nem is kell elővennünk.

Az irodalomkeresés esetében többféle bibliográfiai, illetve dokumentációs munkát is segítségül hívunk, míg eljutunk magához a forrásul használt írásműhöz és annak megfelelő helyéhez, az irodalmi tájékozódásnál ezzel szemben az a kívánatos, hogy *egy* helyen, *egy* munkában találjuk meg mindazt, ami az újabb

termés áttekintéséhez szükséges. Persze bizonyos fontosság szerinti értékelésre, a jelentéktelenebb munkák kiszűrésére itt is sor kerül. Itt is akadnak művek, amelyeknek elég ismernünk szerzőjét és címét s akadnak olyanok, amelyekről egészen részletesen kívánunk informálódni, még az is előfordulhat, hogy egyiket-másikat kézbe kell vennünk.

Röviden azt mondhatnók, hogy az irodalom-összeállítás és az új irodalomban való tájékozódás esetében az elvégzendő „passzív” bibliográfiai munka mozzanatai nem különböznek lényegesen, az eltérés közöttük mindössze annyi, hogy amikor az újabb irodalmi termés felől tájékozódunk a gyorsabb, és persze nagyobb vonalú, áttekintés érdekében mellőzzük a kutató munkát és igyekszünk egy helyen megkapni mindazt, ami informálódásunkhoz szükséges. Ebből következik, hogy itt is szükségünk van mindazokra az adatokra (talán a második fajtájú bibliográfiai hivatkozást kivéve!), amelyeket amott felsoroltunk, úgy azonban, hogy azok mintegy lépcsőzetes elhelyezésben egy helyen legyenek megtalálhatók.

A BIBLIOGRÁFIAI HIVATKOZÁSOK ÉS A TARTALMI KIVONATOK (ANALÍZISEK), ILLETVE ÖSSZEFOGLALÁSOK SZABVÁNYOSÍTÁSA

A szabványosítás — mint minden területen — itt is munka-, idő- és költségmegtakarítás jelent. A bibliográfiai hivatkozások esetében könnyen belátható, hogy mennyi megtakarítással jár például a bibliográfiai adatok egymásutánjának rögzítése (nem kell minden adathoz hozzáírni, hogy mit jelent; a sorrend egyértelműen meghatározza, hogy melyik a szerző neve és melyik a cím — ami szintén lehet név). Ugyanígy idő-, munka- és költségmegtakarítást jelent a megfelelő rövidítések alkalmazása is. A legnagyobb szolgálatot itt talán mégis azzal teszi a szabványosítás, hogy — figyelembe véve a bibliográfiai hivatkozások említett kétféle feladatát — megszabja azokat az adatokat, amelyeket a hivatkozásoknak tartalmazniuk kell. Hibás ugyanis — mert hiányos — a hivatkozás akkor, ha a felsorolt adatok alapján nem lehet megtalálni és elővenni az írásművet, de akkor is, ha elő *kell* venni, hogy megállapíthassuk, hogy nincs rá szükségünk (pl. magas színvonalú szaktudományi cikket keresünk, és a cím nyomán politikai napilapra bukkanunk, mert a bibliográfiai adatok közül hiányzik a méret és a periodicitás megjelölése).

A kivonatok (analízisek) és összefoglalások esetében még fokozottabb jelentősége van a szabványosításnak. Említettük, hogy az irodalom növekedése ma már olyan méreteket öltött, hogy egy-egy szakma sőt hovatovább egy-egy részletkérdés teljes irodalmának átolvasása lehetetlen. A szükséges tájékozódást tehát anélkül kell megszerezniünk, hogy minden munkát elolvassánk. Ezt hivatott biztosítani a tartalmi kivonat (analízis), illetve összefoglalás. De hivatásának csak akkor felel meg, ha rendeltetésével tisztában van és annak megfelelő egy-egy elvek szerint készült. Teljességgel célját téveszti, és csak több olvasásra kényszerít az olyan, amely — még ha közvetve is — értékelő megállapításokba bocsátkozik vagy minden esetben kedvet akar csinálni az egész munka elolvasá-

sához olyan módon, hogy — az izgalmas regényeket reklámozó ismertetések analógiájára — csak „ízlelőt” ad a tartalmából.

A kivonatok (analízisek) és összefoglalások szabványosításának leglényesebb hatása — véleményünk szerint — az, hogy a szellemi munkát magát tehetik gazdaságosabbá és hatékonyabbá. Ennek könnyebb átlátása érdekében nézzünk meg egy analóg jelenséget, a szóról szóra való és az értelem szerinti tanulás viszonyát. Aligha vitatható, hogy az értelem szerinti tanulás előnyösebb. Előnyösebb azért, mert a bevésés sokkal gyorsabb és a megőrzés tartósabb és biztosabb. Aki szóról szóra „bevágja” az anyagot, az annak minden mondatát, minden szavát bevési, s ha csak egyet is elfelejt közülük, nem tudja többé reprodukálni a megtanultakat. Az értelmet kereső tanuló ezzel szemben csak a lényeget rögzíti emlékezetében (tehát jóval kevesebbet!), azt szinte egy pillanatással átlátja, s így nincs kötve sem szavakhoz, sem egymásutánhoz. Hogyan történik ez a lényeg szerinti tanulás? Formabontással. A tanulónak ki kell hámoznia a lényeget az azt kifejező szavak és a mondatok egymásutánjának formájából. Minthogy azonban a tartalom forma nélkül nem lehet meg, ez a formabontás nem egyéb, mint átalakítás. A gyakorlott tanuló bizonyos egyszerű szkémák szerint újra rendezí fejében az anyagot. A szkémát, ha elég általános, minden anyag bevésésénél alkalmazhatja úgy, hogy minden újabb memória-megterhelés nélkül egy csapással szabadul a terjedelmes, írásművenként más és más, művészi ösztönzésre néha túlbujánczó forma megtanulásától.

Ha megfigyeljük az értelem szerint tanuló eljárását, észrevehetjük, hogy az akkor, amikor állandó és minden tanulásban egyformán alkalmazott szkémák szerint átrendezi a megtanulandó anyagot, tulajdonképpen szabványosít. Az írásművek tartalma felől tájékoztató művek szabványosításának tehát ugyanúgy kell eljárnia, mint az értelem szerint tanulóknak. Előre meg kell szabnia azt a szkémát, amely szerint az írásmű (minden írásmű!) tartalmát át kell rendezni. Ez a szkéma a folytonos ismétlődés következtében a kutató „vérévé válik”, úgyhogy az eszerint rendezett tartalmat, a formán való átrágódás szüksége nélkül, szinte tisztán kapja meg. Ez nyilvánvalóan minimálisra csökkenti az olvasással és megértéssel járó szellemi munkát.

Természetesen — erre már utaltunk — felmerülhet olyan igény is, amely az írásmű tartalmának áttekintésén kívül a benne való eligazodást is megkívánja. Ehhez már nélkülözhetetlen az eredeti forma ismerete is.

A kivonatok (analízisek) és összefoglalások rendeltetésszerű alakítását célzó szabványosításban rendkívül fontos ennek a kétféle igénynek szem előtt tartásán kívül a társadalomtudományi és a természettudományi, illetve technikai írásk különböző formai sajátosságainak figyelembevétele. A természettudományi és technikai írásk (cikkek) ugyanis e tudományok egységesebb módszere következtében, felépítésükben is „szabványosabbak”, mint a társadalomtudományiak, amelyekben a művészi forma-követelmények ellenszegülnek minden ilyenirányú tendencia érvényesülésének. Ebből következik, hogy a természettudományi és technikai kivonatok — még ha alkalmazkodnak is az írásmű szerkezetéhez — szabványszerűbbek, következésképp könnyebben kezelhetők, mint a társadalomtudományiak.

A BIBLIOGRÁFIAI HIVATKOZÁSOK
ÉS A TARTALMI KIVONATOK (ANALÍZISEK)
ILLETVE ÖSSZEFOGLALÁSOK
NEMZETKÖZI SZABVÁNYOSÍTÁSÁNAK
TÖRTÉNETE ÉS EREDMÉNYEI

A *bibliográfiai hivatkozások* nemzetközi szabványosításának munkája az ISA n° 3/1938 szeptemberi tervével (*Indications bibliographiques de titres*) indult meg és az ISO 465-47 Hágában 1948-ban tárgyalt tervezetével (*Directives générales pour les indications de titres de littérature*) folytatódott. Rómában 1951-ben, mivel nem tudtak megegyezésre jutni, elhatározták, hogy két részre osztják a tárgyat (*Citations bibliographiques* és *Références bibliographiques*).¹ Sok huzavona után két ajánlástervezet született és került körözésre az ISO tagjai között (ISO n° 23 *Citations bibliographiques*, 1953 május és ISO n° 24 *Références bibliographiques*, 1953 augusztus). A két javaslat között az a különbség, hogy az egyik a rövid (elgondolásunk szerint a második fázisú) hivatkozásokra vonatkozik és elsősorban a tudományos munkák (cikkek, könyvek) szerzőinek ilyen irányú feladatait kívánja megkönnyíteni, míg a másik a részletesebb (elgondolásunk szerint az első fázisú) hivatkozások (bibliográfiák, referáló lapok) szükségleteit tartja szem előtt. Mivel ezt a két tervezetet nem fogadta el a tagok többsége, 1954 júniusában egy Brüsszelben összeült munkacsoport, a tagok észrevételeit figyelembe véve, új tervezetet készített. A munkacsoport 1955 októberében tartott újabb ülést Brüsszelben. Elhatározták, hogy elvetik a bibliográfiai idézés (citation) és hivatkozás (référence) megkülönböztetést és egységes tervezetet készítenek, amely kiemeli a bibliográfiai hivatkozások lényeges elemeit. Ez a kiemelt, lényeges elemekre vonatkozó tervezet el is készült és az ISO tagállamok hozzájárulását elnyerve mint ISO R 77. ajánlás (*Références bibliographiques. Éléments essentiels*) 1958 decemberében meg is jelent. Ezt követően 1962 januárjában elkészült egy előtervezet n^o (Sec. 390) 620, amely már nemcsak az azonosításhoz nélkülözhetetlen lényeges elemeket tartalmazta, hanem azokat a kiegészítő elemeket is, amelyek a lényegesekhez hozzáfűzhetők, hogy közelebbi jellemzését adják a hivatolt írásműnek. Annak ellenére, hogy a bibliográfiai szabályok bizonyos mértékben el kell hogy térjenek a katalógizálás szabályaitól, mégis kívánatosnak látszott egybevetni az előterv adatait a katalógizálás szabályai tárgyában Párizsban 1961-ben tartott nemzetközi értekezlet eredményeivel. Ez megtörténvén, az 1962. évi párizsi összejövetelen elhatározták az ajánlástervezet elfogadását, 1964-ben pedig kiadták az ISO/Tc 46 tagjainak megvizsgálásra. Végül 1968 márciusában megjelent mint ISO R 690 ajánlás *Références bibliographiques. Éléments essentiels et complémentaires* címen.

Az új ajánlás összefoglalva adja a bibliográfiai hivatkozások lényeges és kiegészítő elemeit, a lényeges elemeket dőlt betűs szedéssel kiemelve. Maga az elég terjedelmes mű 10 fejezetből és több paragrafusból áll. Az 1—3. fejezet az általános kérdések és a hivatkozások formáinak felsorolása után röviden megjelöli a lényeges és a kiegészítő elemeket, példákkal illusztrálva. A 4. fejezet az elemek sorrendjére nézve ad irányítást, míg az 5—10. fejezetek az egyes elemekre vonatkozó részletes ajánlásokat és a bibliográfiai hivatkozások külalakjára vonatkozó előírást tartalmazták.

A bibliográfiai hivatkozások nemzetközi szabványosításának kérdéséhez tartozik, hogy az ISO/Tc 46 lengyel tagja 1962-ben jegyzéket állított össze a bibliográfiai hivatkozásokban gyakrabban szereplő rövidítésekről. Ezt a jegyzéket előbb 1962-ben Párizsban, majd 1964-ben a budapesti ülésen tárgyalták. Itt elhatározták, hogy az ISO/Tc munkabizottsága a lengyel tagszervezettel együtt elkészíti a végleges szöveget. Ez meg is történt és a javaslatot mint 1281 sz. ajánlástervezetet a Tanács elé terjesztették.

Külön szabványajánlás készül a szabadalmak bibliográfiai hivatkozásai tárgyában. Olaszország dolgozott ki egy erre vonatkozó ajánlástervezetet. A moszkvai értekezleten elhatározták, hogy ez ajánlástervezet címét — az eredeti olasz javaslattól eltérően — *Références bibliographiques. Éléments essentiels et complémentaires. Description des Brevets*-re változtatják. Egyébként Olaszország megbízást kapott, hogy a Szovjetunióval együtt készítsen újabb előtervezetet.

A *kivonatok (analízisek) és szerzői összefoglalások* nemzetközi szabványosításában az első lépést tulajdonképpen az UNESCO tette meg. A tudományos dokumentumok analízise tárgyában 1949-ben Párizsba összehívott nemzetközi konferenciája, felhasználva a Royal Society előkészítő munkálatait, elhatározta egy kiadvány megjelentetését a szerzői összefoglalások tárgyában. A kérdéses kiadványt, amely *Guide pour la rédaction des résumés d'auteurs* címen látott napvilágot, a C.I.U.S. (Conseil International des Unions Scientifiques) azonnal elfogadta.

Az ISO, illetve ennek 46-os technikai bizottsága csak ezt követően kezdett foglalkozni a kérdéssel. 1952 júliusában közzétett egy előtervezetet (n° 192 *Normalisation des comptes rendus analytiques*), 1952 októberében pedig Koppenhágában úgy határozott, hogy ezt, valamint az UNESCO e tárgyban készült fenti kiadványát fogadja el a további munkálatok alapjául. 1953-ban újabb előtervezet jelent meg (n° 264), amelyet 1954-ben Brüsszelben vettek tárgyalás alá. A brüsszeli tárgyalások eredményeképpen ismét átfogalmazásra került sor. Az átfogalmazott szöveget még 1954-ben körözni kezdték a bizottság tagjai közt. A beérkezett megjegyzések alapján 1956-ban két újabb szöveg született. A vita elsősorban terminológiai kérdésekről folyt. Igyekeztek meghatározni a szerzői összefoglalást (analízist) és a kivonatot, valamint a kettő különbségét. Miután ezeket a kérdéseket szerencsésen tisztázták (?) végre 1961 decemberében ISO R 214 szám alatt napvilágot látott a szabványajánlás *Analyses et résumés d'auteurs* címmel.

Az ajánlás párhuzamosan adja az elemzések vagy kivonatok (analyses) és a szerzői összefoglalások (résumé d'auteur) szabályait. Öt fejezetből áll: az első a meghatározást adja, a második a céllal, jelleggel és tartalommal foglalkozik, a harmadik a szövegezést tárgyalja, a negyedik a bibliográfiai hivatkozásokra és a fordítás kérdésére tér ki, míg végül az ötödik a külalakot szabja meg és arról beszél, hogy miképpen használható fel a szerzői összefoglalás a kivonatok (analízisek) készítéséhez.

Az UNESCO tovább is foglalkozott a kivonatok és szerzői összefoglalások kérdésével. 1962 júliusában közzétett egy kiadványt *Code du bon usage en matière de publications scientifiques* címen. A *Code*-ot egyhangúan elfogadta a Fédération Internationale de Documentation, a Conseil International des Unions Scientifiques, a Fédération Internationale des Associations de Bibliothécaires és az Organisation Internationale de Normalisation egyesített bizottsága. Helyesléssel fogadta

a Comité Consultatif International de Bibliographie, de Documentation et de Terminologie is, amely 1963 márciusában tartott ülésén arra figyelmeztetett, hogy mivel a *Code* a természettudományok és technológia számára készült, külön *Code*-ot kell megjelentetni a társadalomtudományok számára.

A *Code* a szerzői összefoglalásokkal foglalkozik. Felsorolja és meghatározza a tudományos folyóiratokban megjelenő közlemények három fajtáját (mémoires scientifiques originaux, publications provisoires ou notes initiales, és exposés de mise au point) és ezekre tekintettel állapítja meg az összefoglalás szerkesztési szabályait. Érdekes megemlíteni ezek között azt az összefoglalások nyelvezetére vonatkozó előírást, hogy „A szintaxis a lehető legegyszerűbb legyen. A használt szavak legyenek megtalálhatók a közkézen forgó szótárakban.” A *Code* egyébként megkívánja a szerkesztőtől, hogy — a szerző megjelölése alapján — minden összefoglaló elején tüntessék fel, hogy a felsorolt három kategória melyikébe tartozik a közölt szöveg.

Az UNESCO munkabizottságának Philadelphiában tartott ülésén egy ajánlás született, amely javasolja, hogy biztassák a folyóiratokat szerzői összefoglalások közlésére, igyekezzenek ezeket az összefoglalásokat a közlemény nyelvén kívül legalább még egy — a tudományos munkák megszerkesztésében általánosan használatos — nyelven megjelentetni, megfogalmazásuknál vegyék figyelembe az UNSECO kiadványát (*Guide pour la rédaction des résumés d'auteur*) és törekedjenek az analízisek (kivonatok) gyors megszerzésére.

Az ISO/Tc 46 moszkvai ülése csak annyiban érintette a szerzői összefoglalások (analízisek) és kivonatok kérdését, hogy tárgyalta az ISO R 214 angol szövege bizonyos részlet-megfogalmazásának kijavítását.

A BIBLIOGRÁFIAI HIVATKOZÁSOK, VALAMINT A KIVONATOK (ANALÍZISEK) ÉS SZERZŐI ÖSSZEFOGLALÁSOK NEMZETI SZABVÁNYAI

A bibliográfiai hivatkozások tárgyában a következő államok hoztak nemzeti szabványt:

- Anglia: *Bibliographical reference*. BS. 1629:1950, Amendment. PD 1186, May 1951.
- Belgium: *Références bibliographiques*. NBN 245/1951.
- Csehszlovákia: *Odkazy na literatur. (Bibliografické citace)*. 1968. ČSN 01 6904.
- Franciaország: *Documentation. Références bibliographiques. Éléments essentiels et complémentaires*. 1967. NF Z 44—005.
- Hollandia: *Literatuurverwijzingen*. 1962. NEN 917.
- India: *Recommendations for bibliographical reference*. IS: 2381—1963.
- Lengyelország: *Przepisy bibliograficzne*. Wkładka bibliograficzna. 1952. PN N-09004.
- Magyarország: *Bibliográfiai hivatkozás*. 1957. MSz 3497—57.
- Német Szövetségi Köztársaság: *Titelangaben von Schrifttum*. 1961. DIN 1505.
- Olaszország: *Descrizioni e riferimenti bibliografici*. UNI 6017—67.
- Portugália: *Referencias bibliográficas. Elementos essenciais*. NP-405 1966.
- Románia: *Referinte bibliografice. Elemente principale*. STAS 6158—60.
- Svájc: *Allgemeine Regeln für das Zitieren von Büchern und Zeitschriftenaufsätzen*. 1948. SNV 90103.
- Svédország: *SIS 0382 01 E 1968. Bibliographical references*.
- Törökország: *Bibliyografik tanitim (referans). Temel elemanlar*. 1954. TS 197.
- Venezuela: *Referencias bibliograficas. Elementos esenciales*. NORVEN 82—4 63.

A bibliográfiai hivatkozások területén a nemzetközi ajánlason alapuló nemzeti szabványosítás munkájának és a munka eredményeinek áttekintését nehezíti az a körülmény, hogy az ISO R 690 1968 márciusában látott napvilágot, ami a szabványosítás időmértékével mérve a legközelebbi múltat jelenti. 1968-ban csak két idevágó nemzeti szabvány jelent meg: a csehszlovák és a svéd. A nemzetközi szabványosítás lassú tempójának azonban megvannak az előnyei is: az előtervezetekből és tervezetekből jóval előbb ismertté válnak az ajánlás javaslatai. Így történhetett, hogy a francia szabvány (NF Z 44.05), amely 1967-ben jelent meg, a legnagyobb mértékben átveszi vagy előlegezi az ISO R 690 szabályait.

Ugyanígy járhatott volna el az olasz szabvány is (sőt még inkább, mert 6 hónappal korábban jelent meg, mint a francia), ennek ellenére ez már sok eltérést mutat. Talán még fokozottabb mértékben érvényesül azonban ez az elhajlás az 1968 júniusában (tehát három hónappal az ISO R 690 megjelenése után?) kiadott svéd szabványban, igazolván ezzel, hogy távolról sem a nemzetközi szabály nem ismeréséről van itt szó, hanem tudatos és szándékos módosításról. Kétségtelen, hogy az ISO R 690 bőséges lehetőséget nyújt a különböző változatokra. Maga a szabvány 10. fejezetében azzal büszkélkedik, hogy, „Ebben az ISO ajánlásban felhozott példákban az a feladata, hogy megmutassák, miképpen lehet variálni a különböző elemeket úgy, hogy amellett mégis tiszteletben tartjuk az ajánlás szabályait.” ... A „lényeges” és „kiegészítő” elemek megkülönböztetése is felhívás a többféle lehetőség felhasználására, mert a kiegészítő elemek alkalmazása nem *csak* bizonyos műfajokra kötelező, hanem általában fakultatív. Ennek ellenére vannak az ajánlásnak olyan pontjai, amelyek obligatorikusoknak tűnnek fel, pl. az, hogy melyek a lényeges és melyek a kiegészítő elemek, és mi ezeknek a sorrendje. Annál meglepőbb, hogy a svéd szabvány ezekben sem ragaszkodik egészen az ISO R 690 előírásaihoz. Még kevésbé veti alá magát formai szempontból. Egészen más beosztásban (alapfogalmak, általános szabályok, különleges szabályok táblázata, példák, gépi feldolgozásra vonatkozó előírások) hozza a részben lerövidített, részben pedig kibővített anyagot. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a svéd szabvány ad bizonyos direktívákat (és még több szabad választási lehetőséget!) az írásjelek, a tipográfia, a rövidítések kérdésében is (amikre nézve az ISO R 690 csak a következetességet és érthetőséget írja elő), akkor beláthatjuk, hogy a svéd gyakorlat az individuális, bár sokszor nagyon praktikus eltérések színes képét mutatja.

Ha a legfrissebb nemzeti szabvánnyal rendelkező Svédország sem alkalmazkodik egészen a nemzetközi előírásokhoz, mit várhatunk az olyan országoktól, ahol a bibliográfiai hivatkozások nemzeti szabványa jóval megelőzte az ISO R 690 megjelenését. Legfeljebb remélhetjük, hogy mielőbb gondoskodnak egy, a nemzetközi szabványhoz szorosan alkalmazkodó, módosított nemzeti szabvány életbeléptetéséről. De erre — a tapasztalat szerint — nem sok kilátás van.

Ilyen körülmények között igazat kell adnunk P. R. Brygoon és P. Meyer² megállapításának, amely a bibliográfiai hivatkozások bonyolult gyakorlatát jellemezve azt mondja, hogy itt: „megtaláljuk valamennyi szerzőt vagy csak az első kettőt, vagy hármat, a cikkek címét vagy lefordítják, vagy nem, de néha az eredeti cím eltűnik a fordítás pedig (holott az lehet pontatlan) megmarad, az eredeti folyóirat évfolyama és kötetszáma néha megvan, néha nincs, viszont megtaláljuk a fasciculus megjelölést akkor is, amikor az nem okvetlenül szük-

séges, ugyanígy a kezdő lapszám megadása lényeges, az utolsó viszont sokszor hiányzik” stb. De még inkább igazat kell adnunk az érdeemes szerzőknek, akkor, amikor azt mondják, hogy ez a bonyolult és változatos gyakorlat multhatatlanul „minősíthetetlen összevisszaságra” vezet abban a pillanatban, amint az adatok gépi feldolgozásához akarunk hozzákezdeni.

A kivonatok (analízisek) és szerzői összefoglalások tárgyában az alábbi nemzeti szabványokat hozták:

Franciaország: *Documentation. Analyses et résumés d'auteurs*. 1963 NF Z 44—004.

Lengyelország: *Przepisy bibliograficzne. Streszczenia autorskie artykulu*. PN-62 N-01168.

Portugália: *Análises bibliográficas e resumos de autor*. NP-418 1966.

Románia: *Publicatii periodice. Rezumate de autor si referate bibliografice*. STAS 6442—61.

Törökország: *Öz ve yazar özeti*. 1965. TS 196.

Venezuela: *Sumarios y sinopsis*. NORVEN 82—6 63.

Ezek a nemzeti szabványok több érdekes negatív jellemvonással rendelkeznek. Első ilyen negatív jellemvonás a nemzeti szabványok kis száma. Egyes, a szabványosítás területén különben élenjáró országok (főként Angliára, az USA-ra, és Németországra gondolunk itt!) nem hoztak nemzeti szabványt a kivonatok (analízisek) és szerzői összefoglalások tárgyában. A meghozott szabványok legnagyobb részét az ISO R 214 megjelenése körüli években születtek, egy sincs közöttük, amely az ISO ajánlásánál régebb keletű lenne. A legmeglepőbb mégis a negatív jellemvonások közül az, hogy hiányzanak az egyéni eltérések, legfeljebb bizonyos formai különbségek tapasztalhatók.

Mindezek ismeretében talán azt kell gondolnunk, hogy az ISO szabvány nagyon jól sikerült, de a szabványosítás maga ezen a téren nem a legsürgősebben szükséges vagy legalábbis nem ismerték még fel szélesebb körökben a szabványosítás szükségességét. De gondolhatjuk azt is, hogy maga a nemzetközi szabvány nem egészen elégíti ki az igényeket, s így a létrejöttében elsősorban szerepet játszó országokon kívül másutt nem keltett visszhangot.

Nem lehet kétséges, hogy ez az utóbbi elgondolás tükrözi jobban a tényállást. Erre mutat az UNESCO igen eleven érdeklődése a kérdés iránt, és aktív részvétele a szabványosítás munkájában. Említettük, hogy az UNESCO adta ki a szerzői összefoglalások kalauzát (*Guide pour la rédaction des résumés d'auteurs*), valamint a Code-ot (*du bon usage en matière de publications scientifiques*), mely lényegében ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozik. Az UNESCO beavatkozása a kérdés rendezésébe azt jelenti, hogy szeretné sürgetni és minden igényt kielégítővé tenni a nemzetközi szabványosítást ezen a téren. Eljárása nem saját kezdeményezésére, hanem felkérésre (a Conseil Économique et Social des Nations Unies sur l'organisation et la fonctionnement des services de résumés analytiques dans les différentes disciplines scientifiques et techniques kérésére) történt. Ezzel kapcsolatban bizonyos felmérések is történtek, amelyek nagyon jellemzőek a szerzői összefoglalások elveinek nemzetközi egységesítésére irányuló erőfeszítések szempontjából. Megállapítást nyert, hogy az 1960. évben megjelent fizikai folyóiratcikkek 90%-a, a kémiaiak 75—80%-a a szerzőtől magától szerkesztett összefoglalóval jelent meg. Ugyanaz a szerv azonban, amely ezt megállapította (Bureau des résumés analytiques du Conseil International des Unions Scientifiques) felmérte azt is, hogy 13 ország 166 folyóirata főszerkesztőinek csak 38%-a ismerte az UNESCO kiadásában megjelent kalauzt (*Guide pour la rédaction des résumés*

d'auteurs), pedig annak előírásait aligha lehet elhanyagolni az összefoglalások megszerkesztésében és ellenőrzésében.³ Nem kétséges, hogy a kivonatok (analízisek) és szerzői összefoglalások területén a szabványosítás munkája és a meg-hozott szabványok alkalmazása igen sok kívánnivalót hagy maga után, noha ez az a terület, ahol talán a legtöbb időt és munkát takaríthatnánk meg nemzetközi összefogással.

A FEJLŐDÉS ÚTJA. MEGOLDÁSOK

A bibliográfiai hivatkozások kérdésében sok nemzeti szabvány született, ami azt bizonyítja, hogy itt az egységes gyakorlat kialakítására nagy szükség van. Ennek ellenére — sajnálattal kell megállapítanunk — az ISO R 690 csak nagyon kis lépéssel vitt előre a fejlődés útján, s még ezt a kis lépést is meglehetősen bizonytalanul tette meg. A bibliográfiai hivatkozások nemzetközi szabványosításában alapvető elvként kellene szerepelnie annak a feltevésnek, hogy nem ismerjük azt a nyelvet, amelyen a bibliografizált dokumentumot írták. Megkívánja ezt nemcsak a gépi feldolgozás, amelynek — főleg a bibliográfiai szerkesztésében — óriási térhódításával kell számolnunk már a közeljövőben, hanem az a körülmény is, hogy egyre több kis ország kapcsolódik bele a kulturális élet vérkeringésébe, mindezeknek nyelvét ismerni pedig aligha lehet. A nemzetközi szabványosításnak, nem utolsósorban, ezeken a nyelvi nehézségeken kellene átsegítenie, de ennek nem sok vagy legalább is nem elég nyomát találjuk az ISO munkájában.

Az a jelentős lépés, amelyet az ISO R 690 tett, abban áll, hogy felismerte a bibliográfiai hivatkozások két fajtáját, és ezeknek szükségleteit szem előtt tartva megkülönböztette a „lényeges” és a „kiegészítő” adatokat. Ezt a szép eredményt azonban erősen lerontja az a körülmény, hogy fakultatívvá teszi a kiegészítő adatok felvételét. Ennek következtében a dokumentum nyelvét nem, de a hivatkozás elemeinek sorrendjét ismerő, használó könnyen kerülhet abba a helyzetbe, hogy félreismeri egy-egy elem mibenlétét. Ez a hibaforrás kiküszöbölhető lett volna, ha az ISO R 690 pontosan körülhatárolja, hogy mikor *kell* teljes és mikor rövidített címléírást alkalmazni.

Az ISO R 690 4. fejezetében előírja a bibliográfiai hivatkozások elemeinek sorrendjét. Ennek szigorú betartása a bibliográfiai hivatkozásokban talán a legnagyobb megtakarítást biztosíthatná. Egészen kiküszöbölhetővé tenné ui. az egyes elemek mibenlétének megjelölését. Ezt a konzekvenciát azonban az ISO R 690 sem vonja le következetesen saját szabályából, mert a felhozott mintapéldákban szerepelnek az „nd”, „ed”, „p”, „str”, „pp”, „vol”, „no” stb., stb. rövidítések, az egyes adatok mibenlétének jelölésére. Az egyes nemzeti szabványok azután további rövidítésfajtákkal gazdagítják ezt a tarka gyűjteményt teljesen figyelmen kívül hagyva a nemzetközi érthetőség igényét. Ennek klasszikus példáját adja a magyar szabvány, amikor a folyóiratcikkre való hivatkozás (5.) szabályainak megadásánál a következő mintapéldával él: „*Kőrössy László: A Tiszántúl északi részén végzett kőolajkutatás földtani eredményei. — Földtani Közlöny. 86. köt. 4. füz. 1956. 390—402. p.*” Nehéz elképzelni, hogy valaki, aki járatlan a magyar nyelvben, mit kezd a „köt.”, „füz.” rövidítésekkel, de még a latinosan megadott „p”-vel is, hiszen az ezeknek megfelelő megjelölések a

nyugati nyelvekben, és így az ottani bibliográfiai hivatkozásokban is, megelőzik a számot.

A következő lépés, amelyet a nemzetközi szabályozásnak meg kell tennie, az a bibliográfiai hivatkozásokban az írásjelek alkalmazásának szabványosítása (sőt esetleg még a tipográfiáé is). Ezekre vonatkozóan az ISO R 690 még teljesen szabad kezét hagy, csak azt ajánlja, hogy következetesen járjunk el, és úgy, hogy a bibliográfiai hivatkozás könnyen érthető legyen. De hogy lehetne könnyen érthető az olyan gyakorlat, amelyben ugyanaz a jel többféle minőségben is előfordulhat (a pont pl. szolgálhat az elemek elválasztására, rövidítések jelzésére egyaránt) és ugyanannak jelölésére többféle jel nyer alkalmazást (pl. a szerzők nevének elválasztására több szerző esetén: vonal (—), vessző (.), „et” stb.). A legelső intézkedés itt annak kimondása lehetne, hogy ugyanaz a jel csak egyféle funkció ellátására használható (tehát pl. a pont nem szerepelhet egyszer mint az elemek elválasztásának, máskor meg mint a rövidítésnek jele, de nem töltheti be ezt a kettős szerepet egyszerre sem, vagyis a pont mint a rövidítés jele után mindig ki kell tenni az elemeket elválasztó jelet is). Ezt követően meg kellene állapítani az elemeket elválasztó jelet, és kötelezővé kellene tenni annak minden esetben való alkalmazását. (Jelenleg ui. a nemzetközi gyakorlatban az elemeket elválasztó jelként használják a pontot, a három pontot, a vesszőt, a kötőjelet, a kettőspontot, az egyenlőségi jelet, a pontosvesszőt, az et szót, a zárójelet stb., stb. Tulajdonképpen nincs olyan használatban levő írásjel, amely ne szolgálhatna az elemek elválasztására, mert néhol még azt is kimondják, hogy több írásjelet egymás után nem szabad alkalmazni.) Ezeknek leszögezése után kerülhetne sor minden funkció jelzésének és minden írásjel funkciójának rögzítésére.

A nemzetközi szabályozás ezzel egyelőre meg is tenné legfontosabb intézkedéseit a bibliográfiai hivatkozások szabványosításában. További fejlődés lenne, ha az egyes államok belátnák, hogy az ISO ajánlásoknak mindenben teljesen megfelelő nemzeti szabványokat kell hozniuk és el kell érniük, hogy azokat területükön alkalmazzák is.

A *kivonatok (analízisek) és szerzői összefoglalások* nemzetközi szabványosításának kérdését vizsgálva annak a sejtésünknek adtunk kifejezést, hogy az valamiképpen nem felel meg a gyakorlat igényeinek. Ennek okát abban sejtjük, hogy az ISO nem ismerte fel a formától elkülönített tartalmi lényeg ismertetésének fontosságát. Ebből adódik az a fonák helyzet, hogy az ISO R 214 az analízis szerkesztésének elvévé teszi, hogy „vegye figyelembe az eredeti (írásmű) általános formáját” — míg ugyanakkor a széles körben végzett felmérések azt bizonyítják, hogy az érdekeltek túlnyomó többsége „mértékre készült” analízist kíván.⁴

A fejlődés útját abban látjuk, hogy a tartalmi lényeg ismertető rövidítést az eredeti írásmű formájának mellőzésével kell szerkeszteni. Mivel pedig ez csak új formába öntés útján érhető el, meg kell állapítani nemzetközi szabványban ennek az új formának elemeit. A teljesség igénye nélkül megemlítjük, hogy ezek között szerepelhetne: a *tárgy definíciószerű körülírása, a módszer megjelölése* (alig bővebben, mint annak közlésével, hogy spekulatív vagy tapasztalati eszközökkel dolgozik-e, kísérleteket, statisztikát alkalmaz-e), az *eredmények* (esetleges új megállapítások) közlése, feltüntetése annak, hogy figyelembe veszi-e az *addigi kutatásokat*, foglalkozik-e a kérdés történetével (az utóbbi két kérdés talán egyszerű „igen”-nel vagy „nem”-mel is megválaszolható).

A tartalom lényegét kiemelő rövidítéseken kívül — mint említettük — szükség van az írásmű formája felől is tájékoztató összefoglalásokra. Merőben gyakorlati és a szabványosítást tulajdonképpen nem is érintő kérdés már most, hogy a kétféle rövidítés hol alkalmaztassék, mi legyen a nevük és szerepeljenek-e egymástól elkülönítve is vagy csak együttesen. Bizonyos, hogy az írásmű végén megadott szerzői összefoglalásnak célszerű mindkét rövidítést hoznia, hiszen akinek kezében van a munka, először megnézi, hogy tartalmánál fogva érdeklies ha úgy látja, hogy igen, igyekszik benne tájékozódni. Ugyanezt mondhatjuk az irodalmi újdonságok felől tájékoztató kiadványokról is. Itt ugyancsak szükség van az első áttekintés biztosítása végett a rövid tartalmi ismertetésre, az alaposabb tájékoztatás céljából pedig a terjedelmesebb összefoglalásra. Hogy érdemes és célszerű-e *csak* a tartalmi lényegét közlő ismertetéseket kiadni, azt a gyakorlatnak kellene eldöntenie. A „mértékre készült” analízisek keresése azt látszik bizonyítani, hogy igen.

Jegyzetek

1. Poindron, P.: *Normalisation et bibliothèques.* = *Bull. des Bibliothèques de France.* 1956. 274—285. 1. Poindron, P.: *État présent de la normalisation française et internationale intéressant la documentation et les bibliothèques.* = *Bulletin des Bibliothèques de France.* 1964. 109—135. 1. Dezsényi Béla: *A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) és a tudományos dokumentáció nemzetközi szabványosítása.* Dezsényi Béla: *État présent de la normalisation française et internationale intéressant la documentation et les bibliothèques.* = *Bull. des Bibliothèques de France.* 1968. 245—270. 1. Barta Gábor: *Az ISO/Tc 46 dokumentációs tevékenysége és a 10. teljes ülése Budapesten.* = *Szabványügyi Köz.* 17. 1965. 1.
2. P. R. Brygoo—P. Meyer: *La standardisation de la documentation en microbiologie et immunologie.* Extrait des Archives Belges de Médecine Sociale, Hygiène, Médecine du Travail et Médecine Légale. 1959. No. 5.
3. 1. L. *La normalisation au niveau de la production documentaire.* Les résumés d'auteurs. *Bulletin des Bibliothèques de France.* 1963. 8. évf. 7. sz. 287—295. 1.
4. L. *La normalisation au niveau de la production documentaire . . .*

Bibliographische Hinweise, Artikelanalysen, Autorenresümeees und ihre Normung

M. TAKÁCS

Das Materialsammeln zu einer wissenschaftlichen Arbeit gliedert sich auf vier Phasen: 1. Überblick der vollständigen Literatur, 2. Aussonderung der überflüssigen Werke, 3. Durchsicht der ausgewählten Werke, 4. Heraushebung, gegebenenfalls Zitierung der Partien, die für die vorgenommene Arbeit besonders wichtig sind. Zu dieser Tätigkeit sind zweierlei bibliographische Hinweise, und zweierlei Resümeees erforderlich. — Der Hinweis A. ist bei der 1. Arbeitsphase nötig. Er muß beschränkten Umfangs sein, da er ein großes Material umfaßt, muß aber dennoch so viel beihalten, daß es sich aus ihm herausstellt, ob das Werk zum gefragten Thema geeignet und von welcher Wichtigkeit ist. — Hinweis B. wird bei der 4. Arbeitsphase verwendet. Es genügen hier so viele Angaben, aufgrund deren das angeführte Werk und die angeführte Stelle aufzufinden ist. — Resümee A. bedeutet ein Hilfsmittel

zur 2. Arbeitsphase. Zu der hier erforderlichen „Aussonderung“ müssen wir den Inhalt der Werke gründlich kennenlernen, eine Kenntnis ihrer Form (Struktur, Aufbau) ist aber unnötig, ja z.T. störend. Die Mitteilung des wesentlichen Inhalts, ohne die akzidentale Form, kann nur durch eine Umformung, bzw. durch eine Sprengung der Form des Werkes geschehen. Diese neue Form muß geschaffen und genormt werden. — Resümee B. erleichtert den Vollzug der 3. Arbeitsphase. Es muß die Auffindung der für uns wichtigen Partien des ausgewählten Werkes erleichtern, wozu schon auch eine Kenntnis der Form wichtig ist. Dieser Resümee-Typ muss also umfangreicher sein, und muß sich auch auf die Struktur des Werkes erstrecken.

Im weiteren behandelt die Studie die Notwendigkeit der Normung auf den vom Titel angedeuteten Gebieten. Anschließend befaßt sie sich mit der Geschichte und Ergebnisse der *internationalen* Normung und bespricht eingehend die *nationalen* Normen der bibliographischen Hinweise, der Analysen und der Autorenresümées. Schließlich wird an die bisherigen Ergebnisse der Normung Kritik geübt. Die Studie deckt die noch immer oft auftretenden Fehler und Widrigkeiten auf, und versucht den Weg der richtigen Entwicklung und die Lösung der Probleme anzudeuten.